

موضوع: حضرت خدیجه (س) معمار مقاومت در بنیان نخستین خانواده

اسلامی

فاطمه شفقی

فاخره حاجی قاسمی

چکیده

هویت انسانی و تبلور شخصیت افراد، به عوامل گوناگونی همچون امکان تأثیر گذاری و نقش و جایگاه ایشان در عرصه های مختلف وابسته است. و این نقش ها بسته به مقاومتی که یک معمار در ساخت بنیان های جامعه اسلامی به ویژه در خانواده نبوی دارد متبلور است. و یکی از عرصه های مقاومتی در خانواده، نقش مادری یک زن در اعصار مختلف است. حضرت خدیجه سلام الله علیها، در عصر پیامبر نقش مادری خود را در تربیت حضرت زهرا سلام الله علیها ایفا کرده است. آن بانو با تربیت دختری که در کودکی لقب ام ابیها گرفته است توانست تربیت نسل امامان شیعه را کند. همچنین عملکرد تربیتی حضرت خدیجه زمانی بود که هم در دفاع از حریم نبوت پیامبر مشغول بود و هم به تربیت یگانه دختر هستی. مقاله حاضر با روش توصیفی -تحلیلی، نقش و جایگاه مقاومتی مادری حضرت خدیجه در جایگاه مادری تا زمان حیات مبارکش را بررسی کرده است. دفاع از نبوت، انفاق اموال در راه ترویج و تبلیغ اسلام، همدلی و همراهی در سختی های شعب ابیطالب در کنار همسر، تربیت حضرت زهرا سلام الله علیها از موارد معماری مقاومت در خانواده حضرت است.

واژگان کلیدی: مقاومت، مادر، خانواده، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت خدیجه

سلام الله علیها.

مقدمه

نقش و جایگاه مادر در خانواده، یعنی هماهنگی و نظارت و تربیت یک گروه از افراد برای رسیدن به هدفی خاص است. فردی که مربی است، مرجعی مورد اعتماد در جامعه انسانی زمان خود است که او قدرت حلّ تعارضات و چالش‌ها و تنش‌های ایجاد شده در خانواده و تربیت افراد را دارد. هیچ گروه و جماعتی بدون مربی خوب و زبده نمی‌توانند، در صحنه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی به موفقیت دست یابند.

حضرت خدیجه سلام الله علیها علاوه بر وظایف همسر داری و در صحنه تربیت فرزند، معمار مقاومت بوده و نقش بسزایی در خانواده پیامبر صلی الله علیه و آله داشت که همچون دفاع از حریم نبوت، کمک مالی در تبلیغ و ترویج دین اسلام، بیعت با امامت و... را نیز در پرونده خود رقم زد.

در تمام کتابهایی که زندگانی حضرت رسول صلی الله علیه و آله نگارش شده، در فصلی از آن به ازدواج پیامبر با حضرت خدیجه سلام الله علیها و پیشگامی و همیاری اونسبت به پیامبر در ایثار جان و مال پرداخته شده است. و همچنین کتابهایی که به شخصیت حضرت زهرا سلام الله علیها پرداخته در فصلی از آن به شخصیت تربیتی مادرش حضرت خدیجه اشاره کرده است. و مقالات جایگاه حضرت خدیجه در مدیریت و ساماندهی شعب ابی طالب از محمد کشاورز و... و نیز مقاله قطره‌ای از دریای فضایل حضرت خدیجه از هاشم اندیشه و... و پایان نامه ای با موضوع سیره حضرت خدیجه سلام الله علیها از ساره حسینی پور مدرسه علمیه خاوران داراب است.

با توجه به شعار زن، زندگی آزادی که امروزه غرب گرایان و ایادی ایشان بیان می‌دارند و با واژگونه جلوه دادن معنای آزادی، زن را بازپچه خود قرار داده‌اند، ما با معرفی أم المؤمنین حضرت خدیجه سلام الله علیها به عنوان الگوی زن مسلمان می‌خواهیم بگوییم اگرچه آن حضرت ثروتمندترین زن زمان خود بود ولی تعالی معرفتی به توحید و یگانگی را در کنار پیامبر پذیرفت و یاور و وزیر پیامبر در تمام سال‌های عمر خود شد.

این مقاله در پی پاسخ به سؤال جایگاه و نقش مادری حضرت خدیجه سلام الله علیها به عنوان اولین معمار مقاومت در خانواده پیامبر صلی الله علیه و آله است. که در محور دفاع از نبوت، ولایت، پیش‌گام در اسلام آوردن، ایثار اموال، مدیریت در شعب ابیطالب و تربیت فرزندش

حضرت زهرا سلام الله علیها با هدف آشنایی با سیره مادری حضرت در جزیره العرب آن زمان که مردم گمراه و جاهل بودند پرداخته است.

۱. مفهوم شناسی

در مفهوم شناسی به واژگان کلیدی تربیت مادر، خانواده و معرفی حضرت خدیجه پرداخته می شود.

۱-۱. مقاومت

واژه مقاومت در لغت به معنای ایستادگی کردن، پایداری و استقامت است.^۱ و در اصطلاح باور و اعتقادی پایدار، مستمر و ثابت در چهارچوب مبانی اسلامی جهت دستیابی به مقاصد و اهداف عالی خدایی و انسانی می باشد. مقاومت دارای دو رکن است: ایمان راسخ و استفاده از توان مادی. پس مقاومت هر دو جهت مادی و معنوی را به دنبال دارد.^۲

۲-۱. تربیت مادری

فرزند با یک وجود بسیار کوچک ذره بینی بدرون مادر وارد می شود و سیر سریع خود را بسوی عالم انسانی از آنجا آغاز مینماید. پیوست او با مادر نخستین مرحله ترقی او است، از جسم مادر تغذیه میکند تا صورت انسانی بخود میگیرد و لباس احسن تقویم میپوشد و سپس خداوند در تن او روح میدمد و خلق جدیدی می شود که بایست بآفریننده او با صیغه فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ آفرین گفت پس کودک هر چه دارد از مادر دارد استعداد پاک و روش نیک با خون و شیر مادر در اعصاب و رگهای او پا برجا می شود عقیده مادر، احساسات مادر، افکار مادر در نهاد کودک متمکن می گردد و در افکار و اعمال او منعکس می شود، در همه وقت ویژه امروزه فرزندان نیک دیندار و شجاع و دانشمند را از مادران نیکسرشت و دانشمند و تربیت شده خواهانند.^۳

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۶۹۲.

۲. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امامت و ولایت، ج ۷، تهران: انتشارات دانش و اندیشه معاصر، چاپ چهارم، ۱۳۸۰، ص ۴۸

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه خصال شیخ صدوق، محمد باقر کمره ای ج ۲، تهران: کتابچی، چاپ: ۱، ۱۳۷۷ ه. ش. ص ۱۴

مادر در تمام امور فرزندان، مربی و تربیت کننده اوست. هم در زمانی که جنین در رحم است و هم زمانی که پا به عرصه گیتی نهاده همواره مادر تربیت کننده و مربی فرزندش است.

۱-۳. حضرت خدیجه

حضرت خدیجه علیها السلام همسر فداکار و ایثارگر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و نخستین بانویی بود که به آن حضرت ایمان آورد و همه دارایی اش را برای پیشرفت آیین اسلام در اختیار پیامبر صلی الله علیه و آله گذاشت. او سال ۶۸ پیش از بعثت در مکه به دنیا آمد. در سن ۴۰ سالگی با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ازدواج کرد و سرانجام در ماه رمضان سال دهم بعثت درگذشت و حضرت رسول صلی الله علیه و آله وی را در قبرستان «حجون» به خاک سپرد.^۱

حضرت خدیجه علیها السلام در پیشگاه الهی و پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله مقامی ارجمند داشت. برپایه فرموده نبوی، جبرئیل امین در سفر آسمانی معراج نزد آن حضرت آمد و از ایشان خواست تا درود ویژه الهی و فرشتگان را به جناب خدیجه علیها السلام برساند: «إِنَّ جَبْرَائِيلَ قَالَ لِي لَيْلَةَ أُسْرِي بِي وَ حِينَ رَجَعْتُ فَقُلْتُ: يَا جَبْرَائِيلُ هَلْ لَكَ مِنْ حَاجَةٍ؟ فَقَالَ: حَاجَتِي أَنْ تَقْرَأَ عَلَيَّ خَدِيجَةَ مِنَ اللَّهِ وَ مِنِّي السَّلَامَ.»^۲

۳-۱. نقش حضرت خدیجه نخستین معمار مقاومت در خانواده اسلامی

حضرت خدیجه سلام الله علیها نخستین بانوی مسلمان و یاور و حامی پیامبر صلی الله علیه و آله و دین اسلام است.

با توجه به این که مقاومت به معنای ایستادگی و پایداری در مقابل سختی ها و مشکلات است حضرت خدیجه سلام الله علیها به موقع و مناسب با مقتضای به عنوان همسر رسول خدا و مادر حضرت زهرا سلام الله علیها نقش خود را اجرا نمود.

۱. جوادی آملی، فرهنگ نامه حج و عمره، ص ۲۶۵

۲. عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۲؛ ص ۲۷۹

از نقش‌های ارزشی این بانوی ارزشمند، حضور و مشارکت مؤثر او در زندگی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است که با پرورش فرزندان و حمایت‌ها و انفاق‌های مادی، بر اشاعه توحید در پهنه گیتی و پیشبرد مقاصد آسمانی دین اسلام نقش مهمی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایفا کرده‌اند.

تبیین و نقش مدیریت سیاسی حضرت خدیجه سلام الله علیها در کنار پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، علاوه بر نقش همسری، وزیر و حامی پیامبر به صورت پایدار و همیشگی و کردانی با خرد و اندیشه در همه مراحل تبلیغ اسلام بودند. ایشان همانند یک سیاستمدار مدبر در برابر همه سختی‌ها و مشکلاتی که در طول عمر خود در کنار پیامبر صلی الله علیه و آله بودند، ایستادگی کرد.

۲. جایگاه مقاومتی و مادری حضرت خدیجه سی

با توجه به اینکه در عصر جاهلیت و در صدر اسلام، در جامعه عربستان کلمه مادر و تربیت او ملموس نبوده است، نقش مادری حضرت خدیجه سلام الله علیها با توجه به نوع فعالیت‌های ایشان و بازتاب‌ها و نتایج آن فعالیت‌ها برای تربیت دختر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و علاوه بر آن تربیت امام علی علیه السلام در خانه پیامبر، در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱. حامی رسالت

زنان برجسته و الگوهای کامل در دنیا که به حدّ کمال رسیده‌اند شامل چهار زن «آسیه، مریم، خدیجه و فاطمه سلام الله علیهن» است. آنها دارای مشترکاتی با هم هستند که همگی حامی و مطیع پیامبران زمان خود بودند.

حضرت آسیه تا پای جان از رهبری حضرت موسی علیه السلام و رسالت او در قوم بنی اسرائیل حمایت کرد. آسیه با مرد مستکبر با سیاست، زیرک روبرو بود او هم باید با تکبر فرعون که خود را خدا می‌خواند، و با سلطنت، سرکشی و کشتار کسانی که به موسی ایمان آورده بودند و خشونت فرعون مقابله کند و هم با مکر، حيله، تزویر و شیوه‌های نیرنگ بازی هوشمندانه فرعون رویا رو شود.

خدیجه در برابر سلام الهی می گوید: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، وَ مِنْهُ السَّلَامُ، وَ عَلَى جِبْرِئِيلَ السَّلَامُ»^۱ و علیک یا رسول الله السَّلَام وَ بَرَكَاتُهُ.^۲

۶-۲. مقاومت حضرت در کمک به مردم در شعب ابیطالب

قریش بعد از اذیت و آزارهای فراوانی که به پیامبر وارد کردند، و فهمیدند تلاش های آنان در محدود کردن رسول خدا ناموفق بوده و هست، تصمیم به کشتن پیامبر گرفتند.

اقدام به این کار تنها وقتی میسر بود که بنی هاشم و در رأس آنان، ابوطالب راضی به آن باشد. زیرا در صورت نارضایتی آنان، قریش گرفتار یک جنگ داخلی نامحدود می شد. بدین جهت، از ابوطالب خواستند تا دیه قتل پیامبر صلی الله علیه و آله را دو برابر از آنان دریافت کرده و فردی غیرقریشی او را به قتل برساند، تا مشکلی در داخل قریش به وجود نیاید. ابوطالب به شدت باخواسته آنان مخالفت کرده و از فرزندان «عبد المطلب» خواست تا داخل شعب خود شده و از جان رسول خدا صلی الله علیه و آله دفاع کنند. آنان به جز ابولهب و ابوسفیان بن حارث بن عبد المطلب که به شعب نیامدند، همگی سخن ابوطالب را پذیرفتند. در این وقت، قریش تصمیم گرفتند تا پیوندهای اقتصادی، خانوادگی، دوستی و رفت و شد خود را با آنان قطع کنند. در این باره پیمانی نیز نوشتند و عهد بستند تا هیچ گونه صلحی را از بنی هاشم نپذیرند و هیچ گونه رأفت و مراودتی با آنان نکنند مگر زمانی که آنان، حاضر شوند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را به مشرکان تسلیم کنند تا او را بکشند.^۳

حضرت خدیجه سلام الله در سامان دهی و مدیریت مردان و زنان شعب، دمیدن روح امیدواری و مقاومت در آنان، در کنار پیامبر و ابوطالب، اهتمام و کمک های ویژه ای داشتند.

حضرت خدیجه سلام الله علیها با انفاق تمامی ثروت خویش در جریان شعب، حسّ نوع دوستی، کمک و همکاری را در میان مسلمانان تقویت کرد و مدیریت دیگر ایشان به سهم خود

۱. عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۷۹

۲. طوسی، الأمالی (للطوسی)، ص ۱۷۵

۳. جعفریان، سیره رسول خدا، ص ۳۵۹

زمینه مقاومت در برابر ناملايمات، بحران ها و سختی ها و مصائب را هم به فرزندش حضرت زهرا سلام الله عليها آموزش داده و هم در بقیه آنان نیز فراهم کرد. که بعد هر سختی آسانی است.^۱

حضرت خدیجه سلام الله عليها زمانی که در شعب ابوطالب در محاصره اقتصادی و اجتماعی بودند، از نفوذ خود در جهت دور زدن و رفع تحریم ها استفاده کرد.

آن حضرت برای رفع نیازهای محاصره شدگان و حفاظت جان ایشان، اقلام غذایی و مصرفی را به ارزش مالی چند برابر از قریش می خرید و با سختی های زیاد و پنهانی شترانی را از گندم و خرما بار می کرد و به شعب ابو طالب می رساند.^۲

او با توجه به نفوذی که در گذشته از مجرای تجارت و بازرگانی در میان خویشاوندان خود و قریش داشت، از این نفوذ خود استفاده کرده و نماینده ای نزد ابوجهل فرستاد تا او را متقاعد کرده که مانع ورود مواد خوراکی و مایحتاج مسلمانان به شعب ابیطالب نشود. اگر چه جوابی نگرفت و اقدام او بی نتیجه ماند.

و در مرحله بعد از طریق برادر زاده های خود بارهای از گندم و خرما برای محاصره شده ها در شعب ابی طالب مهیا کرد. چنانچه این جایگاه او در خانه پیامبر و پایداری و مقاومتش در برابر مشرکان نبود، مقاومت و پایداری مسلمانان نیز به خطر می افتاد و آسیب می دید و موفقیت های بعد از شعب مرهون زحمت ها و تلاش های خالصانه این بانوی بزرگوار است. و اموال او در راه تقویت اسلام هزینه شد و خود حضرت مصرف شخصی نکردند.^۳

۱. انشراح: ۶

۲. سبحانی، تاریخ اسلام، ص ۵۹

۳. جوادی آملی، حکمت عبادات، ص ۱۴۸

نقش حضرت خدیجه سلام الله عليها به عنوان مادری در خانه پیامبر صلی الله علیه و آله عاملی شد که بخش زیادی از توطئه ها و دسیسه های مشرکان بی اثر شده و پیامبر و مسلمانان به سلامت در شعب زندگی کنند.^۱

نتیجه گیری

۱. فضیلت حضرت خدیجه توفیق همسری با خاتم انبیاء و مؤانست با ایشان است .
۲. حامی و یاور و وزیر پیامبر در تمام صحنه های سیاسی و اجتماعی در سختی های طاقت فرسای سه سال سرّی بعثت بود.
۳. تربیت فرزندش حضرت زهرا سلام الله علیها در سخت ترین شرایط که هیچ زنی از قریش حاضر به همراهی او در هنگام زایمان نشد.
۳. همه اموال خود را در راه تبلیغ دین مبین اسلام به پیامبر بخشید و در راه خدا ایثار نمود.
۴. از هیچ گونه ملامت و سرزنش ملامت گران بیم نداشت، چون به هدف خود رسیده بود و تا پای جان بر سر عهد خود با پیامبر ماند که مدافع حریم نبوت باشد و در همین حالت به لقای الهی رسید. و مجاهد فی سبیل الله شد. روحش شاد

^۱ .محمد کشاورز، و دیگران، مقاله «جایگاه حضرت خدیجه در مدیریت و سامان دهی بحران محاصره شعب ابوطالب»، ص ۱۵۸

فهرست منابع

*قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة لابن ابی الحدید، ج ۱۳، قم، چاپ: اول، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن اثیر، عزالدین علی، تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ج ۱، مترجم: ابوالقاسم حالت و عباس خلیلی، تهران: موسسه مطبوعاتی علمی، ۱۳۷۱.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه خصال شیخ صدوق، محمد باقر کمره ای ج ۲، تهران: کتابچی، چاپ: ۱، ۱۳۷۷ ه.ش. ص ۱۴
۴. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۳، قم، چاپ: اول، ۱۳۷۹ ق.
۵. ابن طاووس، علی بن موسی، طرف من الأنباء و المناقب - مشهد، چاپ: اول، ۱۴۲۰ ق.
۶. امامی، علی، مقاله «فضایل حضرت خدیجه»، مبلغان، شماره ۵۹، ص ۲۱
۷. اندیشه هاشم، حیدر علی، سپاهیان، محمد امین، مقاله «قطره ای از دریای فضایل حضرت خدیجه س»، فصلنامه علمی ترویجی میقات حج، سال ۳۷، شماره ۱۰۵، ص ۱۴۹
۸. جعفری تبریزی، محمد تقی، مجموعه آثار ۲- تکاپوی اندیشه ها، ۱ جلد، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری - تهران - ایران، چاپ: ۱، ۱۳۹۲ ه.ش.
۹. جعفریان، رسول، حیات فکری و سیاسی ائمه، قم: انصاریان، چاپ: ششم، ۱۳۸۱ ش.
۱۰. _____، سیره رسول خدای، قم: دلیل ما، چاپ سوم، ۱۳۸۳.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، حکمت عبادات، قم: اسراء، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
۱۲. _____، زن در آینه جلال و جمال، قم: اسراء، چاپ ششم، ۱۳۸۰.
۱۳. _____، فرهنگ نامه حج و عمره، قم: اسراء، چاپ اول، ۱۳۸۰.
۱۴. حسنی، هاشم معروف، سیره المصطفی، مترجم حمید ترقی جاه، تهران: حکمت، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.
۱۵. _____، زندگانی دوازده امام علیهم السلام، ج ۱، مترجم محمد مقدس، تهران: امیر کبیر، چاپ: چهارم، ۱۳۸۲ ش.
۱۶. حمیری معافری، ابن هشام، سیره النبویه (زندگانی محمد صلی الله علیه و آله و سلم)، مترجم سید هاشم رسولی محلاتی، قم: کتابچی، چاپ: پنجم، ۱۳۷۵ ش، ج ۱.
۱۷. رحمانی همدانی، احمد، فاطمه زهرا علیها السلام شادمانی دل پیامبر، مترجم سید حسن افتخارزاده، تهران: دفتر تحقیقات و انتشارات بدر، چاپ: چهارم، ۱۳۸۱ ش.
۱۸. رحملنی، جعفر، مدیریت فرهنگی. قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۴.
۱۹. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، قم: بوستان کتاب، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۵.
۲۰. _____، تاریخ اسلام، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۷۰.

۲۱. طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ: ۵، ۱۳۷۴ ه.ش.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن، زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام، ترجمه إعلام الوری مترجم عزیز الله عطاردی، تهران: اسلامیة، چاپ: اول، ۱۳۹۰ ق.
۲۳. طوسی، محمد بن الحسن، الأمالی (للطوسی) - قم: دارالثقافه، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق.
۲۴. عاملی، جعفر مرتضی، رنجهای حضرت زهرا سلام الله علیها / مترجم محمد سپهری قم: تهذیب چاپ: سوم ۱۳۸۲ ش.
۲۵. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، ج ۲، تهران: المطبعة العلمية، چاپ: اول، ۱۳۸۰ ق.
۲۶. قمی، عباس، سفینه البحار - قم: اسوه، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق. ج ۲.
۲۷. کربلایی، جواد بن عباس، الأنوار الساطعة، قم: اعلمی، چاپ اول، ۱۳۷۱.
۲۸. کرمی فریدنی، علی، فروغ آسمان حجاز خدیجه، قم: سیمای دوست، چاپ اول، ۱۳۸۲.
۲۹. کشاورز، محمد، جمیری، محمد، معینی رودبالی، رضا، مقاله «جایگاه حضرت خدیجه در مدیریت و سامان دهی بحران محاصره شعب ابوطالب»، فصلنامه اهل البيت، سال اول، شماره سوم، ص ۱۵۸
۳۰. کاتب واقدی، ابن سعد، طبقات کبری، مترجم محمود مهدوی دامغانی، تهران: فرهنگ و اندیشه، بی جا، بی تا، ج ۱.
۳۱. کوفی، محمد بن سلیمان، مناقب الإمام أمير المؤمنين علی بن أبی طالب علیهما السلام، ج ۳، قم: مجمع إحياء الثقافة الإسلامية، چاپ: اول، ۱۴۱۲ ق.
۳۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۴۳، بیروت: دار إحياء التراث العربي، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
۳۳. _____، جلاء العیون، قم: سرور، چاپ: نهم، ۱۳۸۲ ش.
۳۴. _____، حیاة القلوب، قم: سرور، چاپ: ششم، ۱۳۸۴ ش، ج ۳.
۳۵. محلاتی، ذبیح الله، ریاحین الشریعه در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۶۸.
۳۶. مسعودی، علی بن حسین، اثبات الوصیة، مترجم محمدجواد نجفی تهران: اسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۶۲ ش.
۳۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۲، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ: ۱۰، ۱۳۷۱ ه.ش.